Frojimovics Kinga

Hullarablás?

VISSZHANG - L. évfolyam 30. szám, 2006. július 28.

Kádár Gábor és Vági Zoltán legújabb közös könyvéről (Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése. Budapest, Hannah Arendt Egyesület-Jaffa Kiadó, 2006) az ÉS idei 20. számában megjelent (F)osztogatás című kritikájában Bruhács Kinga ismertette a munka minden valóban, szerintem is kiemelésre méltó pozitívumát. Én most a könyv hibáit fogom elemezni. A mű szerkezeti felépítését, koncepcionális hibáit, valamint a szerzők forrás- és terminológiahasználatának sajátosságait fogom a legszembeötlőbb jelenségekre koncentrálva vizsgálni.

(I. Címválasztás és a könyv felépítése) A könyv a Hullarablás figyelemfelhívó főcímet, majd a mű témáját leíró A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése alcímet viseli. A főcímet komolyan véve és a magyarországi holokauszt történetét ismerve logikusan arra gondolhatunk, hogy a könyv az ország zsidó állampolgárainak gazdasági kifosztását 1944 tavaszától-nyarától követi nyomon - attól kezdve, hogy megkezdődött a vidéki zsidó lakosság deportálása és jelentős részük azonnali meggyilkolása Auschwitzba érkezésük napján - a II. világháború utáni időkig, akár napjainkig. A mű időkeretébe beletartoznak/beletartozhatnak a holokauszt során meggyilkolt zsidó áldozatok hátramaradt vagyonának kérdésével kapcsolatos témák: az elhagyott zsidó vagyon kezelése; a kommunista érában elsikkasztott kárpótlás; a szövetségesek, a semleges államok, valamint a Szovjetunió értékrablásai; és az 1989-es rendszerváltást követő magyarországi kárpótlások ügye.

A könyv azonban nem erről szól. Az indextől, irodalom- és tartalomjegyzéktől eltekintve nagyjából 400 oldalas mű első négy fejezete, azaz a könyv durván fele a magyar állam különböző közigazgatási szerveinek viszonyát tekinti át a magyarországi zsidók vagyonához a Monarchia korától 1944-ig, az ország német megszállásának következményeit, azaz az ország zsidó lakossága nagyobb részének gettósítását és deportálását, majd a 4. fejezetben majdnem 70 oldalon keresztül olvashatunk Auschwitz-Birkenau felépítéséről, a gázkamrák működési mechanizmusáról és Mengele szelektálási "szokásairól". Kizárólag e fejezet utolsó, a Hullarablás: a magyar zsidók kifosztása Auschwitz-Birkenauban címet viselő 8. alfejezetében - amely egyébként a mű első olyan fejezetcíme, ahol egyáltalán a hullarablás szó feltűnik -, a könyv 208. oldalán esik szó először egy olyan témáról, amely valóban a hullarablással kapcsolatos: a meggyilkolt magyarországi zsidók hátramaradt tulajdonának és értékeinek feldolgozásáról és felhasználásáról, amelybe náci logikával persze az aranyfogak vagy az áldozatok haja is beletartozott. Ezt követően dolgozzák fel a szerzők a deportálás következményeként Magyarországon hátramaradt zsidó vagyon sorsát 1944-től az 1970-es évek elejéig, tehát a nyugatnémet kárpótlás problémaköréig. Ezekben a fejezetekben (V-VII.) azonban újra és újra keveredik a "hullarablás" a túlélők kirablásával. Ennek legjobb példája talán a kommunista államosítások szerepeltetése a könyvben, ahol teljes mértéken keveredik áldozatok és túlélők vagyonának megszerzése. Az államosítások kapcsán maguk a szerzők írják a következőket: "Az első lépcsőben államosított bányák és nehézipari üzemek [...], valamint a második hullámban nacionalizált nagybankok [...] a háború előtt döntő részben zsidók tulajdonában álltak. Nem tudjuk, hogy 1945 után a tulajdonosi struktúra hogyan alakult, hiszen például a banki és ipari részvényállomány jelentékeny részét ellenőrző Chorin-Weiss-Kornfeld-Mauthner rokoni csoport bár megtartotta tulajdonjogát, nem tért vissza Magyarországra. Arról sincs pontos képünk, hogy a túlélők milyen hányadban voltak képesek visszaszerezni boltjaikat, üzemeiket, irodáikat, földjeiket, vagy milyen új egzisztenciát tudtak alakítani a háborút követő években. [...] a kisajátítások azokat a társadalmi csoportokat és rétegeket (kis- és középpolgárság, tőkések, szabad értelmiség) és szektorokat (kereskedelem, ipar) sújtották elsősorban, amelyekben a zsidók a háború előtt és után is igen nagy

számban és arányban voltak jelen." (p. 385., kiemelések tőlem - F. K.)

A könyv tehát, főcímével ellentétben, a magyarországi zsidók többszöri kifosztását, az egymást követő rezsimek újabb és újabb rablásainak történetét dolgozza fel, amelynek azonban csak az egyik, bár kétségtelenül fontos része a "hullarablás". A főcím így a hatásosság oltárán feláldozza a történeti pontosságot.

A könyv felépítésének szembeötlő hibája a témából kilógó vagy ahhoz csak nagyon laza szálakkal kapcsolódó részek, alfejezetek sokasága. Ez leginkább a mű harmadik és negyedik fejezetére igaz, hiszen e két fejezet témája - a már tárgyalt IV/8-as alfejezetet kivéve - nem is a magyarországi zsidók kifosztása. Az Egy népirtás evolúciója címet viselő harmadik fejezet a német megszállást követően a gettósítással és deportálással kapcsolatos historiográfiai problémákkal foglalkozik, amely kétségtelenül napjaink magyarországi holokauszt-kutatásának egyik éles vitákra alkalmat adó területe - gondoljunk csak Varga László és Karsai László vitájára az ÉS-ben -, a gazdasági megsemmisítéshez azonban legfeljebb háttérinformációként van köze. A IV. fejezet pedig, amely a Magyar zsidók Auschwitz-Birkenauban címet viseli, szintén csak érinti a kifosztás, a "hullarablás" kérdését, de hosszan foglalkozik a tábor-rendszer felépítésével, a gázkamrák működtetésének technikai nehézségeivel, és dr. Auschwitz-cal, azaz Josef Mengelével, valamint a szelekciót végző munkatársaival. (Csak egy zárójeles megjegyzés: a szerzők Mengeléről szinte kizárólag a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár birtokában található ún. DEGOB-jegyzőkönyvek alapján írnak. Mivel e jegyzőkönyveket ők nemcsak közzétették az interneten, hanem bevezető tanulmányokkal is ellátták, joggal várhatom el, hogy e témának szakértői legyenek. Könyvükben mégis pontatlanságok találhatók ezzel kapcsolatban. 3700 jegyzőkönyvről és azok 1945-ös rögzítéséről beszélnek. Valójában azonban a levéltárban 3666 számozott jegyzőkönyv maradt fenn, melyekben ráadásul hiányok találhatók. Ezek mellett mintegy 50 számozatlan példány is van, a jegyzőkönyvek száma tehát semmiképpen nem 3700. A jegyzőkönyvek felvétele pedig nem csupán 1945-ben zajlott, hanem már 1944 decemberében készültek az Üvegházban és a Bethlen tér 2. sz. alatt is jegyzőkönyvek, melyeket később a DEGOB besorolt számozott jegyzőkönyvei sorába, és a tanúvallomások módszeres gyűjtése egészen 1946 utolsó hónapjaiig folytatódott. Minderről részletes információk szerezhetők a jegyzőkönyvek fejlécéről, valamint Horváth Ritának a DEGOB történetét feldolgozó munkájából.)1

(II. Koncepcionális kérdések) A könyv szerzői sok esetben alkalmazzák azt a módszert, hogy egy vizsgált folyamatot vagy jelenséget egy-egy jellemző példa segítségével mutatnak be és tesznek kézzelfoghatóvá. Ilyen például a fehérterror idején a Zala megyei Diszelben történtek leírása. Mellesleg a fehérterror és a vidéki pogromok bemutatására szintén a zsidó lakosság kifosztásának bemutatása keretében kerül sor, ami ugyan sajnos jó néhány esetben, amikor a különítményesek és a zavargó tömeg zsidó áldozatát meg is gyilkolta, tekinthető "hullarablásnak", jellemzően azonban mégis inkább rablásról volt szó.

Diszelben 1919. szeptember 9-ének éjjelén a helyi nem zsidó lakosok egy része felfegyverkezve zsidó házakba és üzletekbe tört be: gyilkoltak, raboltak és erőszakoskodtak. A pogromnak összesen kilenc áldozata volt, és sok-sok kifosztott ház és üzlet maradt utána. Kérdés azonban, hogy egyetlen faluban történt bármilyen tragikus végkimenetelű eseményt lehet-e az egész vidéki Magyarországra jellemző példaként feltüntetni? A diszeli pogrom leírása más, jóval kevésbé részletesen elbeszélt pogromok mellett ugyanis a Fehérterror és lakossági pogromok vidéken című részben található (II/2. alfejezet, pp. 39-43.), és az 1919-es vidéki pogromokat és lincshangulatot hivatott érzékeltetni. A diszeli eset roppant részletes, a későbbi hivatalos kihallgatások jegyzőkönyveiből is idéző leírásának szépséghibája azonban az, hogy az eset jól feltárt, bő levéltári forrásanyaggal alátámasztott már publikált történet,2 ezért önálló kutatás híján könnyű beemelni a monográfiába. Példaként természetesen meg is állja a helyét, általánosítani belőle viszont durva történészi hiba.

Súlyos koncepcionális hiba véleményem szerint Endre László helye és szerepe a könyvben, bár az kétségtelen, hogy éppen az Endréről szóló rész a mű egyik legjobban dokumentált és eredeti gondolatokkal teli része. Endre, a könyv első felének főszereplője, az a magyar közigazgatási vezető és

politikus, akinek személyén keresztül a szerzők véleménye szerint be lehet mutatni a magyar állam szerepét a magyarországi zsidók gazdasági kifosztásában és megsemmisítésében. Endre László 1920 és 1923 között gödöllői szolgabíró, majd 1937-ig ugyanott főszolgabíró volt. 1938 és 1944 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjaként működött. 1944-ben, a német megszállást követően a Sztójay-kormányban a zsidó ügyek kezelésével megbízott közigazgatási államtitkár volt a Belügyminisztériumban. Kétségtelen tehát, hogy Endrének kiemelkedő szerepe volt a magyar állam zsidóellenes politikájában, amely szerepet Vági Zoltán részletesen megvizsgálta 2003-ban megvédett PhD-értekezésében. Más alispánok és egyéb közigazgatási vezetők tevékenységének hasonlóan részletes feltárása előtt azonban azt gondolom, nem lehet teljes bizonyossággal Endrét a magyar állami antiszemitizmus első számú példájának tekinteni.

Endre alakja ráadásul a könyv koncepciójába sem igazán illeszthető be. Antiszemitizmusa ugyanis nem gazdasági indíttatású volt, hanem nyilvánvalóan és egyértelműen faji alapú. Ennek köszönhető, hogy a könyv második fejezetében, ahol a szerzők az 1920-as évektől 1944-ig a magyar állami szintű antiszemitizmus, a bürokratikus, majd törvénytelen antiszemitizmus kérdéseit tárgyalják, Endre sorra a magyarországi fajvédelem egyik legfőbb bajnokaként szerepel, ő a magyar "antiszemita fajvédő hivatalnok" (p. 67.) mintapéldája. Nem véletlen tehát, hogy oly bőségesen ismertetik azt a rengeteg diszkriminatív - nem feltétlenül gazdasági indíttatású - intézkedést, amelyeket Endre főleg alispán korában hozott a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében élő zsidók ellen. Ezek között olyan esetek is vannak, amikor Endre a vármegye nem zsidó lakosainak kifejezett gazdasági károkat okozva is megkísérelte kiszorítani a zsidókat a társadalmi élet bizonyos területeiről. Erre talán a legbeszédesebb példa a nyilvános fürdők esete (pp. 65-66.). 1941 májusában Endre alispán lakossági panasznak helyt adva kitiltotta a nem a vármegyében lakó zsidókat a vármegye fürdőiből, strandjairól és gyógyüdülőiből. E zsidó fürdővendégek kényszerű távolmaradása azonban jelentős bevételkiesést okozott ezen intézmények tulajdonosainak, akik a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájával összefogva Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez fellebbeztek. A belügyminiszter az egyéni szabadságjogok súlyos megsértésének minősítette az esetet, és megsemmisítette Endre határozatát.

Az 1944-ben már államtitkárrá kinevezett Endre akár a magyar állam érdekeit is képes volt semmibe venni, ha a zsidók deportálásáról volt szó. Ekkor a magyar gazdaság már súlyos munkaerő-gondokkal küzdött, Endre mégsem volt hajlandó még csak elgondolkozni sem az olyan javaslatokon, hogy a zsidókat deportálás helyett talán inkább Magyarországon kellene dolgoztatni (pp. 177-178.).

A szerzők szándékával ellentétben azonban Endre László a könyvben nem a magyarországi zsidók gazdasági megsemmisítésének, hanem fizikai megsemmisítésük vagy legalábbis az országból való eltávolításuk bajnoka. Tevékenységének ilyen részletességű bemutatása ezért csak nehezen indokolható egy olyan könyvben, amely a magyarországi zsidók gazdasági megsemmisítésének feldolgozását tűzte ki céljául.

(III. Forráshasználat, terminológiai kérdések, és az ebből következő ténybeli tévedések) Végül néhány szó a szerzők forráshasználatáról, a könyvben használt terminológiákról és ténybeli tévedésekről. A mű egyik szembetűnő hibája a források pongyola, tudományos szempontból legalábbis szokatlan használata. Rögtön a bevezető első oldalán (p. 15.) például a szerzők a lábjegyzetek tanúsága szerint a magyarországi zsidó népesség lélekszámát 1920-ban, 1930-ban és 1941-ben az egyes népszámlálások adatait hivatalosan közzétevő statisztikai kiadványok helyett Randolph L. Braham, a magyarországi holokauszt történetét feldolgozó művéből veszik.3 Vagy abban a nem jelentéktelen kérdésben, hogy Eichmann milyen érvekkel igyekezett meggyőzni Hösst arról, hogy a magyarországi zsidók deportálására minél gyorsabban kerüljön sor, nem Eichmann a szerzők forrása, hanem Höss 1996-ban angolul megjelent visszaemlékezése Steven Paskuly szerkesztésében (p. 151.).

Kádár Gábor és Vági Zoltán a zsidó vallást is igen hiányosan ismeri. Ennek ismerete nélkül is lehet persze a holokauszttal foglalkozni, ha azonban egy műben szerepelnek ezzel kapcsolatos fogalmak, érdemes

pontosan használni őket. A könyv egyik tévedése e tekintetben a tömeges deportálás kezdőnapját, 1944. április 16-át a zsidó húsvét, azaz a Peszah első napjának nyilvánítani. Ez egyébként, számomra ismeretlen okokból, igen elterjedt a magyarországi holokausztról szóló szakirodalomban. Ez a nap valójában, az adott évre vonatkozó zsidó zsinagógai naptár szerint Niszán hó 23. napja, azaz a nyolcnapos peszachi ünnepet követő első nap volt. Ez a tény a pontosságon túl azért fontos, mert a gettóba hurcolt zsidóknak e nap hajnalán, mivel a Peszah, amikor mindenféle kovászos élelem fogyasztása szigorúan tilos, csak előző este háromnegyed hétkor ért véget, még egyszerűen nem volt kenyerük, amit magukkal vihettek volna a gettókba.

Művükben a szerzők következetesen magyar zsidókról írnak. Véleményem szerint azonban a Magyarországról deportált zsidók nem feltétlenül voltak magyar zsidók, de mindenképpen magyarországi zsidók voltak. A különbségtétel több szempontból is lényeges. Egyrészt úgy gondolom, azokat a zsidókat, akiket ugyan a németek a magyar állam aktív közreműködésével deportáltak az akkori Magyarország területéről, de olyan területeken születtek, amelyek a két világháború között valamelyik szomszédos államhoz tartozott, nem lehet automatikusan magyar zsidóknak nevezni. Egy részük feltehetően olyan családba született, amely továbbra is magyar zsidónak érezte magát, másik részük azonban nyilvánvalóan cseh, szlovák, román vagy más zsidónak tartotta magát, de olyanok is voltak, akik miután a szomszédos államok többségében a zsidó önálló nemzeti kisebbségnek minősült, egyszerűen jelző nélküli zsidóként definiálta önmagát. Másrészt az 1944-ben Auschwitz-Birkenauba érkezett 430 ezer "magyar zsidó" (p. 208.) elrabolt vagyona nem tekinthető "magyar" vagyonnak, bár a korabeli magyar állam valóban annak tekintette. Az, hogy a magyar hatóságok aktív közreműködésével deportálták őket, minket még nem jogosít fel arra, hogy a két világháború között elcsatolt területeken született zsidókat "magyar"-nak tekintsük. Félrevezető tehát a deportáltaktól a koncentrációs táborokban elrabolt javakra úgy tekinteni, mint amellyel "magyar zsidók [...] finanszírozták a kiirtásukra törekvő náci állam költségvetését." (p. 216.)

(Összegzés) Kádár Gábor és Vági Zoltán véleményem szerint szerencsésebben választott volna, ha legújabb könyvüket cikkgyűjtemény és nem monográfia formájában jelenteti meg. A monográfia műfaja ugyanis arra kötelez, hogy a választott téma átfogó és komprehenzív feldolgozását tartalmazza a könyv. Ezzel szemben jelen esetben az olvasó egymáshoz lazán kapcsolódó tanulmányok sorozatát, tipikus cikkgyűjteménynek való írásokat tart a kezében, amelyek a monográfia forma ráerőszakolása folytán logikátlanul és koncepcionálisan védhetetlen bakugrásokkal követik egymást. A monografikus szerkezet tarthatatlanságáról közvetve ugyan, de maga a könyv is tanúskodik. A bevezetőnek szánt első fejezetet hat kronológiai és tematikus rendbe szedett fejezet követi, melyek közül az utolsó az 1945 utáni fejleményekkel foglalkozik. Zárófejezete azonban nincs a könyvnek, és ezzel a szerzők árulkodó jelét adják annak, hogy maguk sem tekintik összefoglalható, szerves egységnek művüket.

Frojimovics Kinga
történész, levéltáros

1 Horváth Rita: A Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága (DEGOB) története. Magyar Zsidó Levéltár, Budapest, 1997.

2 Németh László-Paksy Zoltán (szerk.): Együttélés és kirekesztés. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.

3 Randolph L. Braham: A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997, pp. 26.; 74.